

ОБИДИ ЗА НАПАДИ ВО СОЛУН ВО 1927 ГОДИНА

Догодина ќе се навршат 80 години од кога ВМРО се обидела да изврши терористички напад во Солун, настан за кој до денес, многу одамна или воопшто, не е пишувано во македонската историја. Терористичките напади биле добро испланирани, а времето кога требало да се извршат не било случајно избрано. Тоа биле денови кога се одржувал Првиот меѓународен саем во Солун.

Несомнено станува збор за најзначајниот антитерористички успех на надлежните грчки служби меѓу двете светски војни, тогаш кога не биле пронајдени молотови коктели, а "динамитните" атентати сè уште претставувале дел на национално-ослободителните борби.

ПОРОБЕН ДЕЛ

Есента 1927 година на Балканот биле очигледни знаците на стабилизирање на состојба-

кедонија. Политиката на терористичко-четнички акции на ВМРО почнала да се реализира брзо по нејзиното создавање, по Првата светска војна. Основната програмска идеја на оваа организација била автономија на Македонија, како преодна фаза кон идното обединување со Бугарија. Автономијата на Македонија, како цел на ВМРО, пред европската јавност била користена за да се прикрие главната цел, која во тоа време била неосстварена, бидејќи Бугарија учествувала и била поразена во претходните две војни (Втората балканска и Првата светска војна).

Терористичко-четничките акции кои ги практикувал Тодор Александров, а подоцна и неговиот наследник Иван Михајлов, најмногу се изведувале во оној дел од Македонија кој се наоѓал под Кралството СХС, додека во делот од Македонија кој се наоѓал под грчка власт тие речиси не се прошириле.

лица и органи на редот, 128 комити и 268 жртви меѓу цивилното население.

Уште пред убиството на Тодор Александров (1924) интензитетот на нападите во Вардарскиот дел се намалил. Потоа дошло до расцеп на ВМРО, што се одrazilo и во политиката на "војување". Протогеро-

ВАСИЛ НАНОВ

доцна, накратко во своите "Спомениците", се осврнал и Иван Михајлов. Терористичките акции требало да се изведат во периодот на одржувањето на МСС во Солун. Акцијата требало да ја реализира "тројка", која на легален начин влегла во Грција. "Тројките" и "петорките" биле терористички формации, формирани од ВМРО, кои имале цел да изведуваат одредени акции таму каде што раководството на ВМРО сметало дека е потребно.

Во "тројката" која требала да го нападне Солун биле Никола Пандов од Софија, кој бил член во Комисијата за регулирање на спорните имотни прашања на иселените во Бугарија и во Грција; Васил Нанов, подофицер во бугарската гранична служба; и Горѓи Кулели кој бил од село Просник (Серско) и задолжен да го прими динамитот на бугарско-грчка граница од друга "тројка" за да го префрли до местото каде што требало да се изврши нападот. Кулели бил познат во Сидерокастро како црноберзијанец, и од користољубиви причини, со про-

■ Пишуваат: **Димитар ЉОРОВСКИ** **ВАМВАКОВСКИ**
Александар ЈАНЕВСКИ
постдипломци на Институтот за
национална историја

ПРЕДАВСТВО НА "ЦЕНЕТИОТ ПАТРИОТ"

та по десетгодишната војна, проследена со брутални национални чистки и преселби. Во делот на Македонија освоен од Грција размената на населението само што завршила и, од македонско-турска етничка територија, за неколку години добила претежно грчки колорит. Знаците на релаксирање на меѓубалканските односи, кои ја олесниле и меѓусебната комуникација, придонеле за организирање на Меѓународниот солунски саем (МСС), чие отворање било закажано за 18.9.1927 година.

Оваа релативно поволна клима, создадена со отворањето на границите, одредени раководни луѓе на ВМРО решиле да ја исползуваат и да организираат терористички акции, преку кои би ја потсетиле Европа дека не само "српска" Македонија е поробен дел на Ма-

"Во Солун се уапсени тројца комити кои беа готови да почнат терористички напади во градот", "членови на Бугарскиот комитет ќе го кренеле Солун во воздух. Огромни бомби беа пронајдени..."; "Солун преживеа една од најголемите опасности", се само дел од насловите во грчкиот дневен печат од крајот на септември 1927 година.

Како причина за тоа се посочува некомпактноста на македонското население по познатата размена на население со Бугарија, како и големата колонизација на Егејска Македонија по поразот на Грција во војната со Турција. Според официјални југословенски податоци од тоа време, меѓу 1919 и 1934 година во Вардарска Македонија се забележани 467 напади на ВМРО, во кои биле убиени 185 високопоставени

се залагал за продолжување на четништвото како начин на борба, а Иван Михајлов ги претпочитувал терористичките акции како начин за реализација на целта. Токму во овој период на засилени внатрешни судири се случил и неуспешниот обид за напад на Солун.

За овој случај се дознало од грчки армиски извори, а поопширно од грчкиот и српскиот дневен печат кои излегувале во тоа време. На овој настан по-

менливо национално чувство. Цели на "тројката" биле српскиот конзул во Солун, српската трговска комора, француско-српската банка и сите српски установи во слободната зона, Меѓународниот саем, Штабот на солунската команда итн. Цел на акциите, според грчкиот дневен печат, било да се спречи приближувањето меѓу Бугарија и нејзините соседи, а според српскиот печат ("Политика"), да се нарушат односите меѓу Грција и Кралството СХС т.е. Србија. Според "Политика" (20.9.1927), атентаторите изјавиле "дека една комитска тројка добила наредба да премине од бугарска на српска територија и во Скопје да го крене во воздух грчкиот конзулат и сите грчки згради". Интересна информација за тоа што би можело да биде цел на терористите, била објавена во "Поли-

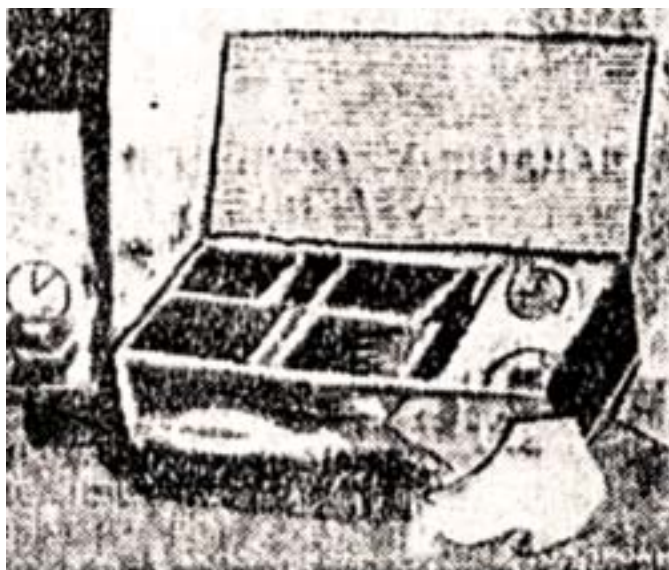
тика" (3.10.1927), во која е наведено дека висок претставник (името и потеклото не му се спомнуваат) на една странска држава изјавил "обично се мисли дека пред секое заседание на Друштвото на народите, Бугарите пристапувале кон атентати во Македонија, било на српска или на грчка територија, знаејќи дека печатот најбрзо ќе ги пренесе случувањата од таму".

Обидите за извршување терористички акции пропаднале, бидејќи "тројката" навреме била откриена, а извршителите уапсени. Пандов бил уапсен утрото на 27 септември, а Нанов истиот ден попладне, пред хотелот "Монтерн". При претресот на собата на Нанов било пронајдено писмо од Кулели, во кое пишувало дека неговиот план за доаѓање во Солун е вечерта на 27 тој месец, и дека ги носел експлозивот и оружјето. Имајќи претходно добиени информации, грчката жандармерија и војска будно го следеле патот меѓу Серес и Солун, по кој требало да мине Кулели. Според други грчки извори, "извршен орган на Комитетот (Кулели) ги подигнал бомбите, пушките и муницијата од шумата Кула, каде биле оставени од друга 'тројка' комити, со цел да ги пренесе во Солун со 'пазарна' кола, која ја зел под наем во Серес. Со него биле и неговите две деца. По пат сретнал тројца жители од Нигрита, чие превозно средство било во дефект, ги зел и нив и го продолжил патот, за малку потоа да падне во заседа, која го очекувала. Жителите на Нигрита помислиле дека станува збор за разбојници, ги фрлиле парите кои ги носеле со нив, околу 80.000 драхми, кои подоцна биле пронајдени. Кулели, иако бил вооружен, се предал без да даде отпор. Пред истражните органи признал сè а, меѓу другото, и дека одвреме-навреме бил ангажиран како агент на грчките власти во грчко-бугарската погранична зона".

По апсењето на атентаторите и нивното признавање дека имале намера да ги извршат нападите врз наведените институции, тие пред грчките истражни органи детално го опишале планот според кој требало да се извршат акциите. "Политика" од 30.9.1927 г. пишува: "Едниот од нив требало да оди кај нашиот конзул и да се претстави како наш граѓанин. Со себе би понел еден куфер со пеколна машина и би

замолил еден од чиновниците во конзулатот да го причува истиот. Во исто време, другиот атентатор требало да оди во нашата трговска комора во Солун, и преку подрумскиот прозорец, да влезе во подрумот и да ја остави пеколната машина, која би ја кренала зградата во воздух. На ист начин би се поставила и третата пеколна машина во зградите на нашата слободна зона. Пеколните машини биле темпирани да експлодираат по полноќ во исто време, при што атентаторите веќе би биле префрлени во Бугарија".

Судењето на обвинетите било подготвено и изрежирано така што не требало кај никого да остави сомневање дека е пристрасно, и пресудата која, по сè изгледа, била однапред

КУФЕР СО ЧЕТИРИ ПЕКОЛНИ МАШИНИ

определена ќе била апсолутно праведна. Тоа се одржало на 19, 21 и 22 ноември 1927 година во преполната сала на Кривичниот суд во Солун. Познати судии, 12 поротници, судски вештаци, бројни сведоци и др., го создавале амбиентот во кој се одвивало судењето, кое со огромно внимание се следело во Грција, Србија, Бугарија и пошироко.

Информациите со кои располагаме нè запознаваат со делото за кое им се седело на "комитите" ("комити", синоним на борец за слобода во време на османлиското владеење, сега деградирани, односно изедначено со поимот терорист), а тоа видовме, било обид да се "крене во воздух" Солун. Меѓутоа, немаме информации за обвинетите, за нивната одбрана, поточно за причините кои ги натерале да го извршат тоа дело.

Всушност, судскиот процес немал цел да ги изнесе и да ги докаже фактите кои ги товареле обвинетите. Се сметало дека бомбите пронајдени во куферите на Кулели при неговото апсење биле несоборлив доказ за обвинението. Планот на обвинението му ги "бркал" еден друг, исто така, несоборлив факт. Имено, благодарение на апсењето на "комитите", пред да го извршат делото, тоа не можело поинаку да се третира освен како обид. Затоа на обвинетите не можело да им се суди за сторено дело, туку за последиците од евентуално сторено дело. За да се убеди јавноста дека тие последици би биле страшни и да се оправда пресудата, судот трите дена ги потрошил, главно, во обиди да се докаже со какво "страшно"

телни жртви меѓу цивилното и невино население, веројатно и поголеми материјални штети. Политичката штета за грчката држава би била голема, што сè заедно го инспирирало судот да донесе ригорозна пресуда, смрт со стрелање. Таа имала и предупредувачки карактер за оние кои би се обиделе да го пренесат и во овој дел тоа што се случувало во Вардарска Македонија.

Како што истакнавме, цел на тридневното судење било да се пласираат аргументи, кои ќе требало да ја оправдаат пресудата која на смрт осудувала луѓе, кои подготвувале терористички акции, но тие останале само обид, не предизвикале пролевање ниту капка крв, но и покрај тоа, тие требало да бидат осудени на смрт. Таквата пресуда не била во духот и на грчкото законодавство. Молбата за замена на смртната казна со временска била одбиена. Смртната казна била извршена на 7.5.1928 г. зад затворот Еди Куле (Белата кула), а нивните тела закопани 50 метри северно од него.

Самиот тек на настаните од апсењето на атентаторите до нивното стрелање укажува дека групата на ВМРО била предадена од внатре. Може да се забележи дека од судскиот процес бил изземен Пандов, а тој е и најчесто спомнуваното лице како предавник на групата од страна на печатот. Сомневањето дека Пандов го извршил предавството најдобро се гледа во предлогот на истражниот судија Константинину тој да се ослободи од секаков обвинение. Познато е дека во тоа време грчките тајни служби имале свои луѓе како агенти инфилтрирани во редовите на ВМРО: "Завчерашното раздвижување на властите се должи на обична информација. Таа даде лице кое ја уживаше довербата во Бугаро-македонскиот комитет додека во суштина работеше за Грција, како еден добар и чесен патриот". ("Елефтеротиџа" 21.9.1927 г.). Дека Пандов го извршил предавството нè наведува и тврдењето на српскиот весник "Политика" од 30.9.1927 г. "Едно лице чие име грчката власт го држи во тајност заради успехот во истрагата дошло во полицијата два дена пред апсењето на атентаторите и изјавило дека ќе се случат многу важни настани... На кој начин е уапсен Пандов властите не сакаат да говорат. Од него властите дознаа дека атентатите требало да се

извршат на 28 овој месец. Атен-таторот ѝ изјавил на полицијата дека во атентатот треба да учествува и Нанов". Тоа го потврдува и еден документ пронајден во архивата на грчкото Министерство за надворешни работи, чиј автор е воено аташе во Софија, С. Сирос. Тој на сликовит начин изнесува еден пример (писмото е од 19.5.1928 г.), од кој може да се види како се врбувале луѓето и во случајов колку чинело предавството на "ценетиот патриот". Некој човек прифатил награда од 50.000 драхми за неговата "услуга", да даде детални информации за испратени убијци (една тројка и две двојки). Се разбира дека при пазарењето почетната сума која ја барал била 100.000 драхми.

Несомнено, севкупната акција била организирана и испланирана од најтесното раководство на ВМРО, но проучувајќи ги информациите поврзани со овој настан се добива интересен впечаток дека оваа акција директно била организирана од А. Протогеров. Но, од друга страна, познато е дека токму луѓето на Иван Михајлов биле приврзаници на терористичките акции како начин на дејствување на ВМРО, додека оние кои биле блиски до Протогеров сè уште го преферирале четничкото дејствување. Но, податоците од тоа време го потврдуваат токму спротивното. Во "Споменице" (том III) на Михајлов пишува "За жал, тој (Протогеров) беше против атентатите, но суетата и тука му надвлада. Откако се слушна за стрелањето на двајцата тој одбиваше да даде било какво објаснување пред другарите, претставувајќи се дека нема никакво учество во целата таа акција". За разлика од Михајлов, кој дава непрецизни податоци во "Споменице", во дневниот печат од тоа време Протогеров директно се посочува како организатор на акциите. Од таму дознаваме дека Протогеров, само неколку дена пред да се случат овие настани, се наоѓал во Солун, а од резултатите на истрагата се гледа дека атентаторот бил организиран од Македонскиот комитет во Софија, под водство и инспирација на генерал Протогеров. "Печатот, како најважен доказ дека Протогеров стои зад оваа акција, го користи сведочењето на терористите, кои при сослушувањето недвосмислено ја потврдиле соработката со Протогеров".

Дали постоеле и други "трој-

ки" кои ѝ помагале на наведената "тројка"? Сигурно е дека една ваква крупна акција, каква што сакала да изведе ВМРО, не би можела да се реализира без логистичка соработка со други членови на организацијата. На судскиот процес биле осудени само два члена на ВМРО, кои биле во главната "тројка", но сепак првите денови по нивното апсење во Солун и неговата поширока околина се уапсени и други луѓе кои се сметале за соработници на главните атентатори. На 29 септември во Солун бил уапсен Кехајов, кај кого нашле важни документи, а поседувал уреден бугарски пасош. Исто така, уште двајца биле осомничени "Бугари", членови на Подкомисијата на грчко-бугарската размена. "Поли-тика" од 1.10.1927 г., врз осно-

ГОРГИ КУЛЕЛИ

ва на податоци добиени од солунската полиција, заклучила: "Солунската полиција упорно трага да ги фати и останатите членови на терористичката банда, кои сè уште се наоѓаат во Солун. Истрагата досега утврди дека Солун бил центар, каде овие банди во последно време ги развивале своите акции". Апсењето продолжило и во наредните денови. До 1.10.1927 г. во грчките затвори се наоѓале девет атентатори, кои имале директна или индиректна врска со планираните напади во Солун. Освен имињата на Кулели, Пандов и Нанов, се среќаваат и имињата на Јанчев, Кунтев, Гравов и два брата Кехазови. Поради недостаток на докази на судската столица се нашле само Кулели, Нанов и Пандов, а како што е наведено Пандов бил ослободен, не му се судело.

МЕРКИ

Крупен настан како овој, кој требало да се случи во Македонија под грчка управа, предизвикал страв и паника меѓу населението и остри мерки од страна на грчката држава. Командантот на Третата армиска област, генерал Киројанис, наредил затворање на грчко-бугарската граница, со цел да се спречи бегството на лицата, кои биле поврзани со солунските неуспешни напади. Овој генерал наредил да се преземат потребните мерки да се зачува јавниот поредок во Македонија под грчка управа. Строгите мерки кои ги практикувала грчката војска и полиција со постојано следење и апсење на мирното македонско население, било причина тоа да почне да го напушта градот и око-

НИКОЛА ПАНДОВ

лината и да се упатува кон Бугарија без уредни визи и пасоши. Во "Политика" од 1.10.1927 г. е забележано: "Владата наредила во грчка Македонија и Тракија да испрати 200 нови жандари". Особено под строг третман се држале уапсените терористи кои биле сместени во посебни ќелии и им бил забранет секаков вид комуникација, освен со истражниот судија, дури им било забрането на стражарите кои ги чувале да имаат било каков контакт со нив.

Уште со откривањето на оваа афера, како главен виновник била посочена ВМРО, а со тоа индиректно и бугарската држава. Но, бугарската дипломатија многу вешто ја одрекувала нејзината поврзаност со овој настан, како и било каква поврзаност меѓу неа и ВМРО. Пр-

виот секретар на бугарската Амбасада во Атина, Грозев, изјавил: "Јас се сомневам во националната припадност на наесените лица дека тие се Бугари, но ако се покаже дека се Бугари тогаш тие немаат никаква врска со бугарската Влада. Мислам дека станува збор за земјоделци или комунисти кои имаа цел да дадат повод за влошување на пријателските односи меѓу Грција и Бугарија". Одговарајќи на провокативно прашање овој дипломат кажал една вистина, со која се потврдува врската на бугарската држава со ВМРО. Го прашале: "Дали е ова дело на комитетот на генерал Протогеров, кој неодамна бил во посета на Солун?", а одговорил "Не е можно генерал Протогеров да е вмешан во оваа работа. Протогеров работи само во српскиот дел на Македонија каде неговите приврзаници се наоѓаат меѓу месното население" ("Политика" 30.9.1927 г.). На оваа изјава остро реагирале српските новинари, бидејќи се потврдиле бугарските претензии кон Вардарскиот дел на Македонија, изразени преку дејноста на ВМРО.

Дејноста на ВМРО во Егејскиот дел на Македонија не може да се спореди со таа во Вардарскиот дел на Македонија, и тука имало некои акции, но тие можеле да се избројат "на прстите на едната рака". Меѓу нив вреди да се спомне четата на Петар Геровски од 16.10.1925 г., која ја нападнала кафеаната "Диетнес" во Лерин, при што биле ранети 10 луѓе. Паралелно со обидот за дејствување на "тројката" во Солун, дејствувала и четата на Петар Ангелов во пределите на Леринско и Сорвич, а како свои бази ги користела блиските градови преку граница во Албанија и во Вардарскиот дел на Македонија. Овие четнички навлегувања биле директно поврзани со обидот за терористички акции во Солун, а тоа го потврдува и солунскиот печат, кој напишал дека Протогеров секој месец испраќал по 20.000 лева во злато за одржување на неговите луѓе во околината на Лерин. Треба да се спомне и настанот кој се случил на 10.10.1927 г. во селото Горничеве, каде дошло до судир меѓу четата на Никола Христов и грчката погранична стража и жандармерија. Борбата се водела неполн час, при што загинале двајца четници, меѓу кои и војводата, а другите четници се разбегале. Кај убиените два четника било пронајдено оружје со кое била снабдена регуларната бугарска војска.